

ФУЗИЛЕРНА РОТА – УРЯДОВА ВІЙСЬКОВА ВАРТА В ГЕТЬМАНЩИНІ: ІСТОРІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ, ОДНОСТРІЙ (1765 – 1781)

Автор вперше робить спробу дослідити історію і однострої особового складу Фузилерної роти – військового караульного корпусу при вищих владних установах в Гетьманщині у 1765 – 1781 рр.

В історіографії українського військового костюму період XVIII ст. можна назвати «темним часом», що залишається одним з найменш вивчених розділів вітчизняної уніформології. Сталося так, що однострої¹ збройних сил Гетьманщини з різних на то причин до останнього часу залишалися практично невідомими. Те саме можна сказати і про питання, пов'язані з історією, організацією і складом окремих частин і з'єднань. Наявні дані вітчизняної історіографії XVIII – XX ст. страждають на фрагментарність і багато в чому протирічать наявним джерелам. І якщо окремі питання історії козацького війська Гетьманщини привертали певну увагу дослідників (переважно організація козацького війська та його участь у війнах), то охотне (наймане) військо та відділи т.зв. військових служителів, до яких належали Надвірна компанійська короґва, Жолдацька сторожа і Фузилерна рота, військова і полкова музика та артилерія, залишилися поза належної уваги та інтересів істориків, аматорів і практиків (створення, обов'язки, організація та однострої Надвірної компанійської короґви, Жолдацької караульної команди та Військової музики, вже ставали предметом дослідження автора²).

Одним з характерних прикладів даної ситуації є питання про історію і однострої маловідомого нині військового формування

(складника збройних сил Гетьманщини) з розряду військових служителів при урядових установах Гетьманщини, – Фузилерної роти (далі – ФР). Наша уява про облік особового складу ФР досі обмежувалася одним стислим реченням у відомій праці А. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России» (1787 р.)³. Всі наступні праці, де порушено питання про українські збройні сили і урядові установи в Гетьманщині, тільки цитували уривок вказаної праці. Запропонована увазі дослідників стаття покликає на основі детального аналізу комплексу нововиявлених матеріалів розглянути історію, організацію ФР, порядок заготовлення і постачання мундирних речей, а також подати більш точний і детальний опис обмундирування і спорядження її особового складу.

Хронологічно ФР бере свій початок у 1765 р. Але її витoki, за-сади і початок історії, як і її одностроїв, слід шукати раніше, – у *Жолдацькій* вартовій команді⁴, або ж гвардійській гетьманській сторожі, що несла варту при вищих українських установах (ГВК, ВС, Генеральний суд тощо), у гетьманському палаці, виконувала різні доручення гетьмана, супроводжувала конвоєм вищих урядових осіб. Так сталося, що кінець *Жолдацької* урядової сторожі, яку було утворено в кінці XVII ст. за ініціативи гетьмана І. Мазе-пи, який виділив гетьманську сторожу зі складу найманих гвардійських сердюцьких полків (охочепіхотного війська) в окрему роту⁵, виявився початком історії іншої військової одиниці – ФР. Хоча вона і успадкувала обов'язки своєї попередниці, проте мала відмінний статус через остаточне скасування імператрицею Катериною II інституту гетьманства і запровадження замість нього колегіального правління (Малоросійської колегії) на чолі з генерал-фельдмаршалом П. Рум'янцевим. Саме цій видатній особистості випало на долю покласти край існуванню *Жолдацького* корпусу, і йому ж цілком завдячує існуванням Фузилерна рота, що стала наступником *Жолдацької* команди. Вирішальним фактором, що став доленосним для обох формувань, прислужився конфлікт між особовим складом корпусу і Рум'янцевим, а точніше скандальна ситуація, викликана офіцерами *Жолдацького* корпусу.

Коріння конфлікту очевидно сягає останнього періоду історії Жолдацького корпусу і тих перетворень, яких він зазнав в організації, статусі та зовнішніх атрибутах. За правління гетьмана К. Розумовського, завдяки його далекосяжним намірам ствердитися у якості повновладного правителя оновленої напівзалежної монархічної держави з усіма належними атрибутами, жолдацька команда отримала неофіційний статус гвардійської гетьманської сторожі і належні їй риси. Кількість її особового складу збільшено з 62 чоловік до 2 рот, які відбували варту та кур'єрську службу при почті Його Ясновельможності, у його палаці, а також при гетьманських урядах; значно підвищено тоді й платню особовому складу. А їх однострій з ініціативи гетьмана тричі піддавався карколомним змінам (пережив три реформи). *Мундир жолдаків виконував більшою мірою комунікативну та знакову функції*, ніж дисциплінарну, яка є необхідною для польових військ. Хоча форма і крій жолдацьких мундирів змінювалися відповідно до гетьманського припису, однак їх колірна гама залишалася незмінною (синьо-червоно-біла) і була вирішена у гербових барвах графа Розумовського, так само, як у лівреї його особистого почту й інших військових служителів. Жолдаки носили синьо-червоний або синьо-червоно-білий мундир зі срібним і лудже-ним прибором⁶. Причому, саме гетьман Розумовський, який на відміну від попередніх гетьманів і козацької еліти звик до життя при царському дворі і до його оточення, зважився порушити українські військові традиції і реформами 1762 та 1763 р. перодягнув жолдацькі роти в «німецьке плаття» (яке носив і сам гетьман).⁷ Нагадаємо, що «німецьким» називали в Росії та Польщі все західноєвропейське, а «німцями» – усіх європейців, що не знають слов'янських мов. До жолдацьких рот мали набирати високих охочих посполитих, козаків, що не служать, і слобідських українців, а з 1762 р. також унтер-офіцерів та рядових українського походження, які служили в Голштинському корпусі імператора Петра III, скинутого того ж року, – «людей видних і надійних знайомих доволно воинскую регулу»⁸.

На час утворення Малоросійської колегії в обох жолдацьких ротах, що несли караул (позмінно протягом 2 тижнів) в палаці

гетьмана, в Суді Генеральному, в канцелярії Скарбу Малоросійського, а також у помешканнях присутніх генеральних старшин, нараховувалося, відповідно до оригінальних Штатів жолдацьких рот, апробованих гетьманом 21 липня 1763 р.: 6 обер-офіцерів: 2 капітана, 2 поручика й 2 прапорщика; 12 унтер-офіцерів: 6 сержантів, 2 каптенармуса, 2 підпрапорщика й 2 фур'єра; 2 писаря, 8 капралів, 240 рядових жолдаків (по 120 у кожній роті), 2 цирульника, 4 барабанщика, 2 флейтиста, 2 слюсаря і 1 підлікар. Усього – 279 чоловік. Більшість чинів командуючого складу, а також частину нижчих чинів рот склали українці та росіяни, які служили раніше в розформованому імператрицею Голштинському корпусі імператора Петра III. Нові штати за винятком мундирних кольорів майже повністю копіювали таблиць мундирних, амунічних речей й зброї фузилерних рот Російської Армії, затверджений у квітні 1763 р. Це можна пояснити тим, що гетьман як російський фельдмаршал і членом імператорської ради, будучи обраним членом Тимчасової Воїнської комісії, доклав рук до складання нових армійських штатів. Сам К.Розумовський теж носив в 60-х рр. синьо-червоний мундир нового армійського зразка з генерал-фельдмаршальським шиттям⁹.

Обмундирування жолдаків, виготовлене казенним коштом (за винятком обер-офіцерів), складалося з трикутного чорного крислатого капелюха з білою зубчатою обшивкою довкола, 3-ма білими китичками і білим бантом-кокардою, блакитного суконного каптана з червоним приборним сукном (коміром, лацканами і обшлагами) і білим погоном-еполетом, камзола червоного із синіми обшлагами і коміром, штанів червоного сукна, білої сорочки, чорних полотняних штиблет («щиблет»)¹⁰, білих черевиків і чобіт, чорного повсякденного і червоного парадного галстука, лосинних рукавиць і опанчі василькового сукна. Мундири унтер-офіцерів відрізнялися від жолдацьких срібною галунною оправою.

Жолдаки мали також відповідне озброєння і амуніцію (опис нижче). Більшу частину тканин, шкіри і деякі готові речі було підряджено з вітчизняних фабрик та з Москви. Однак на той час барабанщики ще не отримали барабанні перев'язи, а флейтисти – флейти¹¹.

Обер-офіцери – 6 чинів – мали справлені, згідно з ордером гетьмана від 24 грудня 1763 р. на прохання жолдацьких капітанів Бубличенка та Пулчевського, офіцерські шарфи зі срібних ниток на шкірі і срібні офіцерські нагрудні знаки¹² з вибитим (викарбованим) мідним позолоченим малоросійським гербом при арматурі, а у капітанів ще й з позолоченим обідком¹³. Шарф пов'язувався по поясу, просовуючись однією китицею в проріх, зроблений біля іншої китиці, на пов'язці шарфа. Очевидно, жолдацькі офіцери забезпечували себе мундирами за власні кошти, що мало місце і в Надвірній компанійській корогві). Можна припустити, що їхні мундири, зберігаючи ті самі мундирні і приборні кольори, що й в інших чинів, були виготовлені з кращих матеріалів і з відміною, на зразок офіцерських мундирів в Російській Армії: капелюхи з широким срібним зубчатим галуном, боковими срібними китицями, кокардою із білих стрічок і білим пір'яним султаном над нею, срібний погон, чорні шкіряні штиблети тощо.¹⁴

Після ліквідації гетьманства і ГВК Жолдацька команда залишилася на службі в Глухові при новій центральній установі – Малоросійській колегії. Проте новий управитель Малоросії, генерал-губернатор і президент Малоросійської колегії, генерал-фельдмаршал П. Рум'янцев, прихильник жорсткої дисципліни, пруської «паличної» політики щодо солдатів, звик командувати регулярними польовими військами і не був знайомий з місцевими традиціями й порядками. В червні 1765 р. він піддав прискіпливій інспекції жолдацькі команди і, знайшовши в них «многие неустройства и беспорядки», почав впроваджувати піхотний статут Російської Армії, включаючи дисциплінарний порядок і екзерцицію. Жолдаки, не звиклі до регул солдатської служби, деякі до того ж хворі й старі, почали масово прохати звільнення. Жолдацькі офіцери, капітан Бубличенко та прапорщик Орловський, підмовили жолдаків подати в Малоросійську Колегію донесення з проханням «не занимат их российским платьем и регулами», заявляючи, що вони «в регулярной вовсе быть не хотят, а желают служить, так как их деды служили волно», про що особисто прохали Рум'янцева¹⁵.

Не терплячи вільнодумства, Рум'янцев ордером від 5 грудня 1765 р. наказав бригадиру кн. Мещорському обидві жолдацькі роти розібрати, «привідників» покарати, а з решти «к службе способних афицеров и рядовых сочинить одну роту в числе полевого мушкетерского полку роты и именовать её фузелёрною при коллегии определённою ротою и расположить здесь в Глухове по квартирам, так чтобы делана на четыре смены» для тримання караулів при Колегії, Архіві, Генеральному суді, Скарбовій і Рахунковій комісіях. Усі мундири, амунічні і оружейні речі жолдаків наказано переглянути, а найкраще збережені – віддати у роту відповідно до кількості людей, зайві і непридатні звести у цейхгауз¹⁶.

Отже, замість поселених жолдацьких рот волею президента МК утворили одну *регулярну* штатну піхотну фузилерну роту з тими ж обов'язками. Проіснувала вона до поділу Гетьманщини на намісництва (1781 р.), коли й була введена до списку ново-сформованої штатної Новгород-Сіверської губернської роти, як вказує А. Шафонський¹⁷.

За оригінальним проектом Рум'янцева в січні 1766 р. було апробовано новий штат роти, аналогічний армійському, платню і нові мундири, які відрізнялися деякими деталями, а передусім колірною гамою як від жолдацьких, так і штатних армійських.

За складеною генерал-губернатором Штатною відомістю рота налічувала 154 осіб, в їх числі: капітан, поручик, підпоручик, прапорщик, сержант старший, 2 молодших сержанта, каптенармус, підпрапорщик, фур'єр, 4 капрала, цирульник, 2 ба-рабанщики, флейтист і 136 рядових, а також підлікар¹⁸. Караул визначено нести наступним порядком: при Колегії – 1 унтер-офіцер, 1 єфрейтор, 15 рядових – «у прихожих дверей, в сенях, во время присутствия, у ружья, у арестантов в караулне, у литавр и знамён», біля Суда Генерального – 1 капрал, 1 єфрейтор, 18 рядових – «в суде генеральном, в сенях, у прихожих дверей, во время заседаний, к погребу, где казна хранится, в скарбовой канцелярии, у казни, у щётной комиссии, у ружей»¹⁹.

Хоча штати, новоутвореної ФР були складені генерал-фельд-маршалом Рум'янцевим загалом на зразок штату фузилерних

рот Російського піхотного польового полка, але приписані їй мундири мали строкатість кольорів й деякі елементи, характерні більше для Пруської армії. Це можна пояснити тим, що сам П. Рум'янцев був палким шанувальником прусської воєнної школи і особисто Фрідріха П. Ф.Ф. Вігель згадував у своїх спогадах, що вітчизняне Рум'янцев поважав мало і жив завжди, оточений німцями²⁰. Для особового складу ФР, за винятком офіцерів, тобто 150 чоловік, Рум'янцевим було приписано наступне обмундирування і спорядження:

Капелюх поярковий чорний трикутний із загнутими з трьох боків широкими полями-крисами тривершкової ширини, так, що із-за країв не видно було наголовка-тулії, з 3-ма мідними гудзичками, обшивався по краю піл білою басонною зубчатою тасьмою шириною у 1/2 вершка²¹, з лівого боку за допомогою гудзика і петлиці з чорної тасьми кріпився білий тканий бант-кокарда. Прикрашався двома білими шерстяними китицями по кутах та таким самим султанчиком над бантом. Унтер-офіцерам за рахунок власної платні мав нашиватися золотий галун за зразком нитяного. Усі чини і рядові мусили за регламентом того часу за прусським зразком пудрити волосся (перуку), завивати в буклі й убирати в косу довжиною до пояса, оплетену чорним опойковим ремнем, бант якого приходився на комірі каптана²².

*Kanman*²³, власне мундир, – зеленого сукна²⁴, з невеликим відкладним червоним коміром, невеликими червоними круглими шзитими обшлагами (вилогами, відворотами рукавів) та лацканами (відвороти бортів попереду) червоного приборного сукна. Каптан приблизно на 2,5 вершка не доходив до колін, був досить тісний, вузький в плечах, щільно облягав фігуру у верхній частині, на полах мав розрізи по центру спинки та на бокових швах майже до рівня талії; бокові розрізи оформлялися зустрічними складками, за рахунок яких каптан розширювався донизу. Кути піл внизу були постійно відвернуті: попереду – від розхилу і позаду – від розрізу, і скріплені. З-під обшлагів випускалися на 2 пальці білі полотняні накрохмалені й зібрані у дрібні зборки манжети. Підбивався червоною каразією²⁵, а в рукавах і кишенях підшивався товстим полотном (холстом). Однак на

відміну від старого жолдацького мундиру та російського армійського, на каптан відводилось 28 каптанних гудзиків замість 25 (нашитих таким чином: по 7 – на лацканах (з яких верхній пришивався на комірі, а решта – на самому каптані попарно проти прорізаних петель на лацканах), 3 – нижче правого лацкана, по 3 – під великими горизонтальними клапанами прорізних кишень, розташованих попереду на полах, і 2 – позаду на ліфі (в стані), з яких, на нашу думку, по 7 могло пришиватися на лацканах, по 3 – під клапанами кишень, по 2 – позаду на ліфі і під ним на полах, а решта 4 – пришиті за пруським зразком симетрично під лацканами, по 2 на кожній полі. Проте гудзики попереду каптана носили декоративне значення, а застібався каптан гапличками з петельками, пришитими біля самого краю бортів каптана, в теплий час – тільки на середні з гапликів і петель, а взимку цілком – від шиї до пояса. На лівому плечі нашивався і застібався камзольним гудзиком білий шерстяний погон-еполет із бахромою на кінці²⁶. Каптан унтер-офіцерів і капралів вирізнявся золотим галуном²⁷, нашитим у якості рангової відзнаки: на комірі по краю в 1 ряд, а на обшлагах за наступною схемою: капралам – в 1 ряд, фур'ерам, підпрапорщикам і каптенармусам – в 2 ряди, а сержантам – в 3 ряди. Старшому сержанту окрім того мав нашиватися галун шей на обох клапанах каптана по краю «по нижньому как велик». Очевидно вибір мундирного зеленого і приборного червоного кольорів каптана не випадковий, адже таке саме кольорове поєднання мундирного і приборного кольору було традиційним для мундирів усієї російської регулярної піхоти. Можна припустити, що в такий спосіб новий правитель Малоросії намагався підкреслити новий статус вартової команди вже не як надвірної гвардійської служби гетьманського уряду, а урядової служби новоутвореної російської імперської установи.

Камзол жовтого сукна (тоді як в російській армії колір камзола відповідав приборному кольору каптана) – одnobортний з рукавами, з круглими обшлагами і відкладним коміром приборного зеленого сукна. Його шили коротшим за каптан, без фалд, але розрізи зберігались. Підбивався товстим цупким полотном.

Мав 16 мідних литих маленьких гудзиків, з яких 10 пришивалося по правому борту і по 3 – під клапанами кишень. З-під обшлагів камзола й каптана випускалися манжети з тонкого полотна. Біла полотняна сорочка стягувалась коло шиї шнурком або тасьмою, а її накрохмалена манишка, або жабо (манжети-оборки навколо грудного розрізу) випускалася з-під камзола попереду. У барабанщиків і флейтистів комір, лацкани, обшлаг, кишені і поли, а також усі шви каптана й камзола обшивались білою шерстяною тасьмою (басоном) за армійським зразком.

Штани-кюлоти жовтого сукна, підбиті товстим полотном, шилися на широкому поясі, стягнутому позаду шнурівкою або тасьмами, і мали по боках прорізні кишені. Попереду застібалися двома камзольними гудзиками. Короткі, звужені до розрізаних кінців холоші закривали коліна і застібалися збоку біля колін на 4 камзольних гудзика кожна, а під коліном стягувались шнурком або тасьмою – зав'язками-шліфами, пришитими до низу холош. Для літньої служби приписано мати білі полотняні штани, підбиті товстим полотном, пошиті за зразком суконних. Каптан, камзол і штани підкладали «клеенкой», товстим посконним проклеєним і лощеним полотном, для надання їм потрібного силуєту й міцності, а прорізні петлі обкидались гарусом²⁸.

Стройовим взуттям служили чорні мазані²⁹ *чоботи* (у кількості двох пар) – круглоносі, без розтрубів, на низьких підборах. Черевики з штиблетами, наявні в армійській піхоті і Жолдацькій команді, взагалі не передбачалися. Окрім того, кожний службовець одержував: полотно на сорочку, шерстяні панчохи з носками, які підв'язувалися під штанами вище коліна, шерстяні носки й літні полотняні панчохи без носків, а також 1 чорний каламайковий («коломенковой»)³⁰ *галстук* (шийна хустка) шириною до трьох пальців, який пов'язувався на шиї поверх коміра сорочки і застібався позаду зав'язками.

Довершувала комплект обмундирування армійська суконна зелена «спанча» без рукавів із каразейним підбоем того ж кольору. Вона мала викладений комір-каптур і сягала у довжину нижче литки. Застібалася під шиєю великим мідним пласким гудзиком.

Озброєння, музичні інструменти та амуніція чинам і рядовим за штатами приписувались армійського зразка: *Фузія* (тільки рядовим) – російська армійського зразка з мідним прибором, з шомполом, багнетом і ременем погонним із червоної юхти³¹ з мідним пласким гудзиком; до фузеї – півнагалище (покрівець) з чорної ялової шкіри з трьома мідними пласкими гудзиками. Сумка патронна без колодки з великою відкидною кришкою – з червоної юхти, мазана і лощена, підшита по середньому ременю зсередини воловою чорною шкірою. До неї кріпилися 2 залізні пряжки для чіплення перев'язу, а на кришці – велика мідна бляха з викарбованим гербом Малоросії. Перев'яз до суми плечовий – з ялової «на лосинное дело» (вичиненої під лосину) шкіри³², мав лежати щільно на лівому плечі під погоном. Додатково Рум'янцев наказав «построить при роте ис красной юфтенной кожи к фузеям на полки и на кремни чехлики для збереження оних, которые кроме стрельбы и не снимать». *Шпага* (унтер-офіцерам та всім нижчим чинам, 150) з тисачним клинком (недовгим, викривленим до низу) і мідним прибором, з чорним яловим темляком³³, чорними яловими піхвами з мідним прибором (наконечником і гаком). *Португезя поясна*³⁴ з цільної ялової «на лосинное дело» шкіри шириною 1 1/8 вершка, з пряжкою мідною, а гачком і петлею залізними. Кінець ремня застібався на пришитий проти ефеса шпаги плаский мідний камзолний гудзик. З лівого боку ремня кріпилася біла лопать для шпаги. Барабанщикам: *барабани латунні* з гербами, чохла-покрівці до них суконні; перев'язи барабанні з ялових на лосинну справу шкір шириною в 2,5 вершка, а довжиною – 2 арш. 6 в., з пряжкою, запряжником і наконечником мідними, а гаком для підвішування барабана – залізним лудженим. Попереду на барабанному перев'язі чіплялася мідна чи шкіряна накладка з отворами для барабанних паличок. Для збереження штанів барабанщики мали носити спеціальний завіс, вироблений з телячих шкір з шерстю, пов'язаний по поясу під камзолом та під коліном. Флейтисту – *флейта*.

Фур'єри мали носити для позначення місця стоянки 4-кутний *значок* (прапорець) довжиною у 10 і шириною у 8 вершків

з білої шовкової тканини, обшитий по краях кольоровою напівшовковою стрічкою, з написом усередині золотом або сріблом скороченої назви роти.³⁵

Кожний з елементів одягу й амуніції, як і раніше, мав чітко встановлений термін служби, описаний в інтендантському табелі. Зокрема, капелюх, каптан, камзол і суконні штани відпускалися на 2 роки, чоботи, полотняні штани і білизна – на 1, галстук – на 3, опанча – на 4 роки тощо. Ротні офіцери, очевидно, як і раніше, мали забезпечувати себе мундирами з відповідними до армійських відзнаками власним коштом.

З вищеподаної характеристики фузилерського мундиру випливає, що дані А.Шафонського стосовно мундиру Фузилерної роти є помилковими. За твердженням історика рота носила німецькі зелені каптани з палевими обшлагами, палеві камзоли і штани. Однак такі дані не знаходять підтвердження в діловодній документації³⁶.

Натомість особовому складу роти довелося ще до 2-х років за наказом Рум'янцева нести службу в старих зношених жолдацьких мундирах до виготовлення новозразкових³⁷. Та й формування роти відбувалося досить повільно, охочих вступати на службу за нових обставин знаходилося небагато, час від часу траплялися навіть випадки дезертирства, адже військовослужбовцям, колишнім жолдакам, довелося зіткнутися з незвичним для них армійським дисциплінарним уставом. Так, у регулярних звітах до Малоросійської Колегії зазначається: «Дисципліна строевая содержится, в карты и кости игры не допускать наблюдается, обучение солдат, молитва и ексерциции бывает, воинской артикул читан». А після сформування роти у повному складі, 5 грудня 1767 р. Рум'янцевим був затверджений новий порядок несення варті Ротою: При Колегії – 1 унтер-офіцер, 1 єфрейтор, 15 рядових: «у прихожих дверей, в сенях, во время присутствия, у ружья, у арестантов в караулне, у литавр и знамён»; у Суда Генерального – 1 капрал, 1 єфрейтор, 18 рядових: «в суде генеральном, в сенях, у прихожих дверей, во время заседаний, к погребу, где казна хранится, в скарбовой канцелярии, у казни, у щётной комиссии, у ружей»³⁸.

Згідно з наказом Рум'янцева від 9 січня 1768 р. канцелярія Малоросійського Скарбу мала до кінця зими пошити чинам і рядовим ФР каптани, камзоли і штани за розробленим ним зразком, купуючи сукна і приклад там, де дешевше, а також використати приклад: гудзики, холст, каразею тощо, що залишився від Жолдацьких рот. Виготовлені мундири було видано роті 10 квітня 1768 р.³⁹ Встановлений генерал-фельдмаршалом мундир не зазнавав змін на протязі усієї історії Роти.

Тканини, шкіра, приклад і деякі готові речі, зокрема капелюхи, чоботи, волосяні галстуки купувалися та підряджались як цього разу, так і в наступні строки, з вітчизняних фабрик (сукна та каразея з Путивльської, Ряшківської й Батуриної фабрик), а за необхідності і в Москві (капелюхи та металевий прибор). КМС постійно зверталася за давнім звичаєм і до практики купівлі матеріалів на місцевих ярмарках та у купців, а також використовувала запаси сукна, ниток, гудзиків, полотна, залишені у цейхаузах від жолдацьких рот⁴⁰.

Цікаво відзначити, що зброя й амуніція новосформованої роти були успадковані повністю від колишніх жолдацьких рот через добру збереженість, хоча й дещо відрізнялися від приписаних Рум'янцевим: патронні сумки з червоної юхти з бляхами із гербом Війська Запорозького (козак з рушницею) при артилерії і перев'язом з ялової на лосинну справу шкіри шириною в 2 1/8 вершка і довжиною у 2 арш. 5 верш., темляки замість чорних ялових були білими із ялової на лосинну справу шкіри, а фузійний погонний ремінь не з червоної юхти, а яловий. Більше того, якщо вірити писемним джерелам, вони залишалися всупереч табельним строкам на озброєнні фузилерів до кінця існування роти. Найявність у Глухівському цейхаузі залишених від Жолдацьких рот зайвих комплектів зброї і амуніції дозволяла замінити з часом вислужені елементи виряду фузелерів. Так, у серпні 1774 р. фузилерам замінили непридатних 57 фузій і 57 портупей.⁴¹ Конструктивних змін зазнали лише деякі елементи спорядження. Так, гудзик на погонних ремнях фузій був замінений пряжкою, а на бляхах лядунок і офіцерських знаках змінилась символіка: на лядунках за ордером Рум'янцева від 28

лютого 1768 р. мали з'явитися нові знаки (бляхи) з іменним імператорським вензелем, а офіцери в квітні 1768 р. отримали перероблені знаки із зображенням нової емблеми Малоросії, зробленої самим Рум'янцевим⁴².

Мундири, як і раніше, виготовлялися глухівськими кравцями, підрядженими канцелярією Малоросійського Скарбу (принаймні в перші роки), але здебільшого – ротними кравцями. Інколи застосовувалися і примусові заходи. Так, у лютому 1778 р. від Глухівського сотенного правління вимагали надати 4 закрійника і 20 майстрових, які разом з ротними кравцями мали якомога скоріше пошити мундири на Роту⁴³. Слід відзначити таку аналогію: в Російській Армії в другій половині XVIII ст. мундири також шили при полках, силами полкових кравців, і лише в крайньому випадку мундиричне виробництво передавалося вільнонайманим майстрам⁴⁴.

Доводиться констатувати ще раз той негативний факт, що знов, як і у випадку з Жолдацькою командою, далася взнаки стара «хвороба» відповідальних за систему забезпечення центральних інституцій Гетьманщини. Так, хоча кожен з елементів одягу й амуніції мав встановлений термін служби, через нерозвинуту систему забезпечення, дефіцит бюджету, а також нестачу сукон потрібних кольорів на фабриках (всі вітчизняні фабрики мусили працювати для потреб регулярної армії для ведення війни з Туреччиною, в інших місцях уповноваженим особам також не вдавалося знайти довго потрібних сукон, особливо жовтого, через що часто чинилися зупинки у виготовленні обмундирування), справжній час служіння обмундирування та амуніції нерідко подовжувався, часто до зотління речей. Більш того, барабанщики до кінця існування Роти так і не були забезпечені барабанными перев'язами, а флейтисти – флейтами⁴⁵.

Історія Фузилерної роти завсвідчує, що хоча вона формува-лася президентом Малоросійської Колегії за штатом на зразок піхотних полків Російської Армії, однак зберігала упродовж усього часу свого існування, завдячуючи Рум'янцеву, оригінальні однострої, які на знаковому рівні виокремлювали роту з одного боку з-поміж інших родів та видів військ і служб Гетьма-

нщини, а з іншого – з-поміж полків Російської Армії. Саме тому історія Фузилерної роти та її однострою заслуговує на те, щоб залишитися на сторінках історії українського війська та військового костюму.

1. Військовий однострій (мундир, уніформа) – офіційно приписана форма одягу, яка повідомляє приналежність його носія до певної військової одиниці або армії. Комплект предметів військового обмундирування, спорядження і знаків розрізнення, встановлених для особового складу збройних сил держави.

2. Славутич Є. Однострої гвардійської сторожі гетьмана Кирила Розумовського // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – К., 2004. – Число 11. – Ч. 1. – С. 329 – 358; Його ж. Однострої Надвірної компанійської корогви гетьмана Кирила Розумовського // Історико-географічні дослідження в Україні. Зб. наук. праць. – К., 2004. – Число 7. – С. 161 – 185.

3. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России. – К., 1851. – С. 69.

4. Назва «жолдак» виводиться з польського «żoldak», «żoldat» (пол. «жолд» (нім. sold) – жалування за службу) – піший вільнонайманий солдат регулярної служби, що служить за платню. У XVIII ст. за жолдаками залишилася стара, первісна назва, проте вже з іншим семантичним наповненням – вартові, сторожі, – можливо, за аналогією з польськими «жилдваками» (пол. «жилдвак» – вартовий, караульний), які стояли на варті в королівських палацах. Жолдацька команда знаходилась під відомством генеральних осавулів й хорунжого. Жолдаки зі своїми родинами мешкали спочатку у с. Спаському Кролевецької сотні, а пізніше в с. Жолдаки або Жолдаковки в Конотопській сотні, на березі Сейму, та приїжджали поперемінно відбувати службу при урядових установах і гетьманських палацах. В жолдацьку службу заборонялося приймати козаків та посполитих. В «Табелях про ранги» малоросійських чинів 30–50-х років номенклатура жолдацьких чинів поступалася перед чинами привілейованої козацької, «лицарської», верстви і знаходилась на одному шаблі з іншими т.зв. військовими служителями (музики, гармаші, ремісники, польові сторожі), що також отримували платню за службу від казни.

5. Славутич Є. Однострої гвардійської сторожі... – С. 329 – 330.
6. Там само. – С. 331 – 347; Єремеев І.С. Герби гетьманів України. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – С. 50. Певна частина правлячих домів ранньомодерної Європи одягали свої війська, а передусім надвірні гвардії, у мундири династичних гербових кольорів. Польські коронні гетьмани у XVIII ст. також зазвичай надавали своїй яничарській сторожі мундир кольору ліврей своїх двірських / Див.: Chamber's Encyclopedia. – London, 1973. – Vol. 14. – P. 77; Kitowicz J. Opis obyczajow i zwyczajow za panowania Augusta III. – Wyd. drugie. – Petersburg; Mohylew. – 1855. – Т.ІІІ. Kitowicz J. Opis obyczajow i zwyczajow za panowania Augusta III. – Wyd. drugie. – Petersburg; Mohylew. – 1855. – Т.ІІІ. – S. 34.

7. Роки правління К.Розумовського виявилися дуже плідними у військовій сфері і були означені, зокрема, реформуванням та масштабною уніфікацією зовнішніх атрибутів військових інститутів Гетьманщини: одностроїв, озброєння та колективних відзнак, як у козацькому війську, так і в найманих частинах. В результаті реформ військовий однострій набував суворорі регламентованості, підкреслював приналежність його носія не тільки до військової корпорації, але і визначав його приналежність до певної воїнської служби, спеціальності, як то: козацької, поліцейської, караульної жолдацької, кур'єрської-їздової, військової музики, артилерійських служителів. Але, якщо консервативна козацька старшина, залишаючись вірною традиційним шляхетським лицарським ідеалам, намагалася боронити козацьку вольність та традиції й ставала час від часу ініціатором корисних змін, покликаних поліпшити та полегшити службу козаків з практичного боку, то гетьман, прагнучи ствердитися в ролі суверенного правителя європейського кшталту, мріяв «окультурити», європеїзувати українські збройні сили, наслідуючи взірці передових європейських армій. Полеми випробування в цьому напрямку стали підзвітні гетьману наймані урядові служби, яких він бажав уподібнити надвірним гвардіям Росії та європейських країн, тобто наблизити їх зовнішній вигляд до європейських стандартів. Його задуму сприяла й та обставина, що відстоявши фінансову самостійність Гетьманщини, гетьман зміг вільно розпоряджатися витратами щодо підвладних йому військових інститутів.

8. Славутич Є. Вказ. праця. – С. 339 – 345.

9. Струкевич О. Кирило Розумовський // Історія України в особах: Козаччина. – К.: Україна, 2000. – С. 252; Богданович М. Русская Армия в век

Императрицы Екатерины II. – СПб., 1873. – С. 5; Наукова бібліотека України ім. В.Вернадського, Інститут рукопису (далі – НБУВ ІР). – Ф.1. – Спр. 70260. – Арк. 30.

10. «Шциблети» (через рос. штиблети від нім. Stiefellette, в свою чергу від італ. stivaletto – півчобот) – частина взуття, яка носилася разом із черевиками, виготовлена у вигляді литовищ, краг, які застібалися на обтяжні гудзики із зовнішнього боку і фіксувались на ногах зав'язками з мідними пряжками під коліном і допоміжними штрипками під підшовами.

11. Славутич Є. Вказ. праця. – С. 345 – 349; Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 11, 64, 77; Там само. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 18515. – Арк. 3; Там само. – Ф. 269. – Спр. 3997. – Арк. 2.

12. Знак офіцерський (горжет) – нагрудна (шийна) прикраса у вигляді невеликого металевого щитка у формі півмісяця, із державною чи полковою емблемою.

13. ЦДІАК України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 4002. – Арк. 2, 3; Там само. – Ф. 763. – Оп. 1. – Спр. 316. – Арк. 3; Там само. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 57.

14. Див.: Полное собрание законов Российской империи (Далі – ПСЗРИ) [1-е собрание]. – СПб., 1830. – Т. XLIII. – Ч. I. – С. 30; Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения российских войск с рисунками, составленное по высочайшему повелению. – 2-е изд. – СПб., 1899. – Т. 3. – С. 26 – 28; Там само. – Т. 4. – С. 56 – 57; Ульянов И. Регулярная пехота 1698 – 1801: боевая летопись, организация, обмундирование, вооружение, снаряжение. – М.: АСТ, 1995. – С. 147; Летин С. Русский военный мундир XVIII века: Краткий исторический очерк. – М.: АО ПАНАС-АЭРО, 1996. – С. 67.

15. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – К., 1893. – Т. 2. – С. 224; ЦДІА України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 20157. – Арк. 2; Там само. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 20151. – Арк. 3, 6; Там само. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 2.

16. ЦДІАК України. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 2, 4.

17. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России. – К., 1851. – С. 69.

18. ЦДІАК України. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 7; ПСЗРИ [1-е со-

браниє]. – СПб., 1830. – Т. 16. – С. 988.

19. ЦДІАК України. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 41.

20. Воспоминания Ф.Ф. Вигеля. – М., 1864. – Ч. 1. – 237 с. – С. 80.

21. Аршин = 16 вершків = 71, 12 см.; вершок = 1 с дюйма = 4,45 см.

22. Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения ... – Т. 3. – С. 116 – 117.

23. «Німецький» каптан являв собою звичний для Європи тип чоловічого одягу, відомий як «жюстокор» – фр. *juste au corps* (буквально: «точно за формою тіла»).

24. Сукно (від сукання, навіяння нитки) – шерстяна тканина полотняного переплетення, що має суцільний ворсовий повстяноподібний застил, який приховує рисунок ткацького плетення, надаючи тканині вид поярку.

25. Каразея (рос.), каразья (через пол. *karazja*, голл. *karsaai* з англ. *kersey*) – груба шерстяна тканина із місцевості Kersey в графстві Суффолк) – шерстяна ворсиста тканина саржевого переплетення із грубої шерсті, рідкої розрідженої фактури, з лицем на обидва боки, становить гатунок грубої саржі. Використовувалася на підбій каптанів та опанчей.

26. Погон – наплічний вузький еполет, що на той час служив для розрізнення полків та утримування ремня на плечі.

27. Галун (позумент) – вузька тасьма, виготовлена із золотих, срібних, мідних чи зі сплава металів високопробних ниток на шерстяній чи шовковій основі. Використовувався для обшивки предметів обмундирування й спорядження.

28. Гарус – шерстяний ворсистий шнурок; кручена (сукана) кольорова шерстяна пряжа.

29. Мазаний – по вивороту чи міздрі ваксою для міцності змазаний.

30. Каламайка, коломайка або коломійка (через пол. *kalatajka* з нім. *kalatank*, з сер.-лат. *calamancus*) – європейська міцна вовняна матерія, іноді з домішкою шовку, бавовни та шерсті кози, що має полиск й лице з одного боку. Бувала різних кольорів і узорів. В російській мові вона значиться під назвою каламенок або коломенок.

31. Юхта - шкіра бика, вичинена на чистому дьогті.

32. Шкіра, вичинена ворванню під лосину, отримує блідо-жовтий лосинний колір.

33. Темляк – ремінна чи басонна петля з китицею на прикінці. Пов'язувався на ефесі холодної зброї.

34. Португез (від фр. porte-erre), малорос. «притугез») – система ремешів для носіння січної зброї. Складається з ремня і двох пасків або лопаті для кріплення зброї.

35. ЦДІАК України. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 8 – 10, 99; ПСЗРИ [1-е собрание]. – СПб., 1830. – Т. XVI. – С. 982 – 983, 989 – 991; Т. XLIII. – Ч. I. – С. 169; Глинка В.М. Русский военный костюм XVIII – начала XIX века: Альбом. – Л.: Художник РСФСР, 1988. – С. 32, 35; Висковатов А.В. Указ. соч. – Т.3. – С. 35, 100 – 101; Т. 4. – С. 50 – 54, 59, рис. 494, 496, 507; Леонов О., Ульянов И. Регулярная пехота 1698 – 1801... – С. 145, 147.

36. Шафонский А. Черниговского наместничества... – С. 69.

37. ЦДІАК України. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 4, 11, 19.

38. Там само. – Арк. 37, 41.

39. Там само. – Спр. 3193. – Арк.1; Спр. 817. – Арк. 47.

40. Там само. – Арк. 50, 52–53, 55, 57–58, 60–62, 69, 125–126.

41. Там само. – Спр. 3193. – Арк. 1; Спр. 817. – Арк. 4, 19, 45, 61, 76–77, 136–137; Спр. 8556. – Арк. 2, 4.

42. Там само – Арк. 11; Ф. 763. – Оп. 1. – Спр. 316. – Арк. 1–5.

43. Там само. – Спр. 817. – Арк. 122.

44. Карпущенко С. Армейские будни: казарма, каша, казна, кафтан // Быт русской армии XVIII – начала XX века. – М.: Воениздат, 1999. – С. 140 – 141.

45. ЦДІАК України. – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 817. – Арк. 45, 70, 72 – 74, 91, 92, 103, 105 – 106, 121, 136 – 137.

Eugene Slavutich

**FUSILIER COMPANY – GOVERNMENT MILITARY GUARD
IN HETMANATE (COSSACK STATE): HISTORY, ORGANIZATION,
UNIFORMS (1765 – 1781)**

The author for the first time in domestic historiography made a try to study a history and uniforms of the Fusilier company – military guard corps under supreme government establishments in Left-bank Ukraine in 1766 – 1781.

